

МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Анатолій РАЦУЛ (Кіровоград)

Стаття присвячена мотивам навчальної діяльності учнів початкової школи у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського. Спадщина розглядається, зокрема, як наукова проблема, на розробку і втілення якої велику увагу звертав учений – педагог у своїй творчій практиці. Розглянуто низку проблем учіння та пізнання школярами основ наук не тільки як процесу набуття знань, а й як розвитку мислення, розумових сил дитини, формування її як творчої особистості у процесі всього виховання.

Ключові слова: мотиви, мотивація діяльності, навчальна мотивація учні, початкова школа.

Статья посвящена мотивам учебной деятельности учащихся начальной школы в педагогическом наследии В.А. Сухомлинского. Наследие рассматривается, в частности, как научная проблема, на разработку и воплощение которой большое внимание обращал ученый - педагог в своей творческой практике. Рассмотрен ряд проблем учения и познания школьниками основ наук не только как процесса получения знаний, но и как средство развития мышления, умственных сил ребенка, формирование его как личности в процессе всего воспитания.

Ключевые слова: мотив, мотивация деятельности, учебная деятельность, учащиеся, начальная школа.

Мотиви навчальної діяльності, як відомо, є системою цілей і потреб, що спонукає учнів до активного і свідомого учіння та засвоєння знань. Кінцевим продуктом мотивації є сформовані навчальні мотиви учнів, тобто спонукальна причина діяльності та вчинків.

Мотивація діяльності, зокрема навчальної, як наукова проблема з кожним роком усе більше повертає до себе увагу багатьох науковців.

Велику увагу вихованню мотивації учіння приділяв В.О. Сухомлинський. Він вбачав завдання вчителя початкової школи в тому, щоб постійно розвивати у дітей задоволення навчанням.

Життя все більше вагає постійного оновлення знань. Без жадоби до знань неможливе повноцінне духовне, а також трудове, творче життя. Тому В.О. Сухомлинський вважав

найголовнішим завданням школи — виховувати органічну потребу в самоосвіті учнів.

Залежність процесу учіння від мотивів є важливою його закономірністю. Навчання завжди мотивоване. Внутрішні й зовнішні об'єктивні спонукальні причини дій і вчинків учня — ось що визначає, заради чого він виконує навчальні завдання, прагне до певної мети.

Виховання бажання вчитись В.О.Сухомлинський тісно пов'язував з виховною сферою учнів. При цьому він мав на увазі, що основними мотивами вольового фактора в бажанні вчитись повинні бути: свідоме ставлення до праці, підготовка до майбутньої діяльності, почуття честі колективу, честі класу, школи.

Аналізуючи уроки та діяльність педагогічного колективу школи,

В.О. Сухомлинський відзначав деяку інертність, байдуже ставлення окремих учнів до навчання, до власної успішності й до успішності своїх товаришів. Це, як підкреслював він, виявлялося в байдужості до оцінок письмових робіт, до якості відповідей на запитання вчителів. Незадовільні оцінки не хвилювали учнів. Ці спостереження привели педагогічний колектив Павлівської школи до висновку про необхідність шукати причини такої байдужості учнів у самому уроці, в організації всього педагогічного процесу.

Що мав на увазі В.О.Сухомлинський?

По-перше, готуючись до уроків, окремі вчителі не зосереджують увагу на найважчому, не підкреслюють важкі поняття й розділи програми, не акцентують увагу учнів на них.

По-друге, байдужість вчителя, безпристрасне ставлення його до знань учнів.

У зв'язку з цим В.О.Сухомлинський робить, на нашу думку, надзвичайно правильний висновок про те, що без щирої зацікавленості в знаннях учнів неможливо виховати пристрасне бажання вчитися. Він також розумів, що бажання вчитися не є такою якістю, що залежить від якихось природних особливостей учня, а виховується в повсякденній праці, в подоланні труднощів.

Які ж шляхи накреслює В.О. Сухомлинський у вихованні мотивацій навчальної діяльності учнів та їх пристрасного бажання вчитися?

Найголовнішим з них є:

- створення гуманних стосунків між учителем та учнем;

- творчість учителя у правильній організації системи своєї роботи, у підготовці до уроків і, насамперед, в удосконаленні методики подачі матеріалу, у правильній організації праці учнів;

- створення емоційного стану напруженої праці в учнівському колективі, «передчуття» успіху та почуття відповідальності колективу за успішність учнів і їх відповідальність перед колективом через подолання труднощів на кожному конкретному етапі набуття знань або виконання практичного завдання складності відповідно до індивідуальних здібностей учнів.

Створення вчителем на уроці бадьорого, життєрадісного тону способом емоційного ставлення педагога до навчального матеріалу та методики його подачі, створення радості праці на уроці та радості подолання перешкод кожним учнем.

Як же В.О. Сухомлинський реалізував на практиці свої педагогічні ідеї?

Зупинимось на окремих аспектах його діяльності з виховання мотивації учіння. Насамперед, підкреслимо, що він бачив справжню школу не тільки як місце, де діти набувають знання і вміння. Він уявляв собі справжню школу як багатогранне духовне життя

дитячого колективу, в якому вихователь вихованець об'єднані багатьма інтересами й захопленнями, котрі побудовані на взаємному розумінні та повазі.

Він розумів навчання не як механічну передачу знань від учителя до дитини, а насамперед як людські взаємини. Ставлення учня до знань, до навчання значною мірою залежить від того, як він ставиться до вчителя. Якщо учень відчув несправедливість, він почуває себе пригніченим. У зв'язку з цим В.О. Сухомлинський звертав увагу на роль особистості вчителя початкової школи у справі виховання, зокрема, мотивації учіння. Він писав, що ніщо так не захоплює, не дивує молодшого школяра, ніщо з такою силою не пробуджує бажання стати кращим, як розумна, інтелектуально багата і щедра людина. Але тільки при наявності в особі вихователя і гармонійної єдності вчинків, поведінки і слова, коли ця єдність є законом твого життя, розумом, совістю – совістю, відданістю Вітчизні – відданістю Вітчизні. Людина має право бути вихователем, поки працює над собою, над підвищенням свого інтелектуального рівня.

В.О. Сухомлинський був твердо переконаний що є якості душі, без яких людина не може стати справжнім вихователем, і серед цих якостей на перше місце він ставить уміння проникнути у духовний світ дитини. Справжній учитель ніколи не повинен забувати, що він сам був дитиною вміє розуміти, що учень це жива людина, яка вступає в світ пізнання людських стосунків. Саме тому він бачив найголовнішою рисою педагогічної культури — відчуття духовного світу кожної дитини. Найголовнішою в житті В.О. Сухомлинського була дійова любов до дітей. Він робив усе, щоб кожна дитина могла реалізувати свої природні здібності. Вважав за краще не говорити дитині про свою любов, а виражати її в турботах про неї. Свою турботу про успіхи в навчанні він починав з турботи про те, як харчується і спить дитина, яке її самопочуття, як вона грається, скільки годин протягом дня перебуває на свіжому повітрі, яку книжку читає і як виявляє в малюнкові свої думки і почуття, які почуття викликає в її душі музика, яка їй улюблена праця, наскільки чутливо сприймає радості й негаразди людей, що вона створила для інших і які почуття пережила в зв'язку з цим.

Уміння вчителя початкової школи В.О. Сухомлинський вбачав у самому характері дитячої розумової праці, в емоційному забарвленні думки, в інтелектуальних переживаннях. Якщо це джерело виснажиться, ніякими прийомами не прилучити дитину сидіти за книжкою. Він також радив, щоб дитину поступово вводили в світ суспільних відносин і праці.

Одним із засобів виховання мотивації навчальної діяльності учнів є режим праці школи. Життя «школи радості» не обмежувалося суворим регламентом. В.О. Сухомлинський старався завершити її роботу в той момент, коли у дітей загострювався інтерес до предмета спостереження, до праці, якою вони зайняті. Щоб дитині захотілося ще й ще раз повернутися до того, про що вона дізналася, потрібно залишати завжди щось недомовленим. Щоб не поховати допитливість і любов дітей до знань, він радив учителям уводити молодших школярів у безмежний світ пізнання поступово. Щоб пізнання навколишнього світу не стало для дитини нудною, набридливою справою, було визначено коло природних явищ, пов'язаних з цим видів праці, які найдоцільніше використати для розвитку мислення і мови при «подорожі» учнів початкової школи до першоджерел слова.

В.О. Сухомлинський розумів, що повноцінне навчання, яке розвиває розумові сили й здібності було б немислимим, як би не спеціальна спрямованість навчання – виховувати розумну людину. І ми бачимо, що спеціальна спрямованість цієї виховної роботи у Павлівській школі починається уже в дошкільний період (екскурсії в природу, ігри, колективна праця).

В.О. Сухомлинський підкреслював, що навчання не повинно зводитись до безперервного нагромадження знань, до тренування пам'яті, до зубріння, яке притупляє, одурманює і нічого не дає, крім шкоди для здоров'я і для розумового розвитку дитини. Він поставив собі за мету домогтися того, щоб навчання було частиною багатого духовного життя, яке сприяло б розвитку дитини, збагачувало б її розум.

У своїй педагогічній практиці педагог здійснював два однаково можливі завдання: по-перше, давав дітям глибокі знання; По – друге, запобігав зубрінню, турбувався про багате духовне життя дітей, про їх здоров'я. На його думку, початкова школа повинна навчити дітей вчитися. Відставання учнів у молодших класах він розумів як результат невміння вчитися. Уміння вчитися, за В.О. Сухомлинським, містить у собі ряд умінь, які пов'язані з оволодінням такими знаннями: вміння читати, писати, спостерігати явища навколишнього світу, думати, висловлювати свою думку.

У Павлівській школі приділяли велику увагу, щоб «азбучні істини» запам'ятовувались і мимовільно й довільно. У Кімнаті думки виставлялись наочні прилади й пристрої, спеціально призначені для самоперевірки, для тренування пам'яті. У кожного учня була записна книжка «для самоперевірки», куди записувалося те, що назавжди треба зберегти в пам'яті. В.О. Сухомлинський учив молодших школярів самостійно визначати відрізки часу,

через які треба перевіряти збереження матеріалу в пам'яті. Він також надавав дуже велике значення ігровим елементам у процесі навчання.

Неодмінною умовою повноцінної роботи у сфері розумового виховання є правильне співвідношення між засвоєнням знань передбаченим навчальною програмою, багатогранним розумовим життям колективу та особистості. Якими б цікавими не були уроки, вважав В.О. Сухомлинський, як би наполегливо не працював учитель над їх удосконаленням, учні початкової школи ставляться до них байдуже, якщо інтелектуальні запити обмежуються тільки уроками, підручниками, виконанням обов'язкових завдань. Сфера розумових інтересів дітей має бути незрівнянно ширшою – тільки за такої умови знання стають потребою, і за такої умови розкривається індивідуальність людини як мислителя, особистості, спрямованої в майбутнє. У зв'язку з цим В.О. Сухомлинський бачив два виховних завдання уроку: дати певні знання і пробудити жадобу знань, прагнення підлітка вийти за рамки уроку – читати, досліджувати, думати. Саме тому він мав на увазі дві програми навчання: перша – це обов'язковий для заучування і збереження в пам'яті матеріал, друга – позакласне читання, а також інші джерела інформації для створення «інтелектуального фону». Він бачив найефективнішим засобом мотивації розумової праці дитину розширення кола позакласного самостійного читання. В школі була створена Золота бібліотека отрочства. Кожному учню підбиралася література, яка розкривала зміст понять, узагальнення у найбільш яскравій, цікавій, захоплюючій формі.

Учень повинен читати і думати одночасно. В.О. Сухомлинський бачив читання як віконце у світ, найважливіший інструмент навчання. Щоб виробити техніку читання і мотивувати учіння, він вдавався до різноманітних видів активної діяльності. Це було і виразне читання, і письмо, і малювання, мініатюрні твори про природу і книжки, заповнені творами про навколишній світ. Усі ці «педагогічні хитрощі» були для дітей тією радістю, без якої навчання не може ввійти у духовне життя, і які потрібні для досягнення однієї мети – навчити дітей добре читати.

В.О. Сухомлинський розумів, що одноманітність швидко втомлює. Тому, як тільки діти починали стомлюватися, він переходив до іншого виду роботи. Він також розумів, що світ краси (гра, казка, музика, малюнок, фантазії, творчість) повинні оточувати дитину й тоді, коли ми її навчаємо. У зв'язку з цим, ефективним засобом мотивації учіння він вважав «подорожі» до джерел слова.

«Подорожі» до джерел живого слова стали в Павлівській школі традицією. Діти початкової

школи завжди з нетерпінням чекали, коли вони підуть до лісу, поле, на ставок. В.О. Сухомлинський виступав проти перебільшення ролі природи у розумовому вихованні. Він підкреслював, що природа стає могутнім джерелом виховання молодших школярів лише тоді, коли дитини пізнає їх, проникає думкою в причинно-наслідкові зв'язки. Тому він продумав усе, що протягом чотирьох років будуть спостерігати діти, які явища навколишнього світу стануть джерелом їх думки.

Так було створено 300 сторінок «Книги природи». Двічі на тиждень діти йшли в природу не просто спостерігати, а вчитися думати. Це були, по суті, дуже цікаві уроки мислення.

Яскравий образ навколишнього світу є для вчителя початкової школи джерелом у різноманітних формах, барвах, у звуках якого криються тисячі питань, розкриваючи зміст яких, він ніби читає разом з дітьми сторінки «Книги природи». Після першої сторінки цієї книги діти зрозуміли, що весь світ складається з двох стихій – живого і неживого. Друга сторінка, з якою ознайомилися діти, називалася «Неживе пов'язане з живим». Діти йдуть у теплицю, спостерігають, як старші учні вирощують овочі. Істини, які вони там бачать, пробуджують у дитячій душі почуття подиву перед таємницями природи, що в свою чергу викликає цілий ряд питань: «Чому огірок зелений, а помідор – червоний, адже вони ростуть поряд?», «Чому від перегною, внесеного у ґрунт, рослини зеленіють?» та інші. У дітей з'являється бажання знати, бажання вчитися.

Аналізуючи зміст сторінок «Книги природи» ми бачимо, як В.О. Сухомлинський мотивував пізнавальну діяльність учнів. Він прагнув, щоб читання книги було початком активного мислення, теоретичного пізнання навколишнього світу й початком системи наукових знань. Він також прагнув до того, щоб подив перед таємницями природи, переживання радості пізнання були поштовхом, який би пробуджував й активізував дітей, тобто викликав емоційне пробудження розуму. Він також намагався, щоб діти були допитливими дослідниками і відкривачами світу, істина постала перед ними не як готовий висновок, поданий педагогом, а у вигляді яскравої картини навколишнього світу, пережитої з трепетним биттям серця.

В.О. Сухомлинський спеціальними методами підтримував бажання учнів бути відкривачами.

Найновішу майстерність дидакта з виховання мотивації учіння В.О. Сухомлинський розумів так, щоб знання добувалися учнями з допомогою наявних знань. Добування знань – це означає відкривати істину, відповідати на запитання. Необхідно, щоб учні побачили,

відчули незрозуміле. Щоб перед ними постало запитання. Тому, готуючись до уроку, треба продумувати матеріал, знайти непомітні з першого погляду вузлики, де відбувається зчеплення причинно – наслідкових зв'язків, з яких народжується запитання. Адже запитання пробуджують бажання знати.

Стійкий інтерес ґрунтується на самій суті мислення, пробуджується тоді, коли матеріал уроку містить певні «Порції» відомого і невідомого – це і є одним із секретів пробудження інтересу.

В.О. Сухомлинський надавав великого значення формуванню й розвитку потреби в самоосвіті. Він бачив такий шлях виховання й самовиховання цієї потреби: від захоплення гуртковою роботою до книжки, від книжки до своєї галузі наукових знань, від знань – до творчої праці. Він розумів самоосвіту як живі людські стосунки в обміні знаннями, вміннями, духовними цінностями, читання творів, написаних за матеріалами спостережень, доповіді, що узагальнюють досліди й спостереження, переказ змісту прочитаної книжки. При цьому діти переживають радість віддачі своїх розумових сил. Взаємини, що ґрунтуються на обміні інтелектуальними цінностями, В.О. Сухомлинський уважав кінцевою умовою формування духовної потреби в освіті – це жадоба до знань. Щоб дати учневі початкової школи можливість відчувати радість від подолання труднощів, для них підбиралися спеціальні види роботи, індивідуальні завдання, які вони могли розв'язувати самостійно. Інтелектуальна активність молодших школярів серйозно посилюється тим, що вивченню нового матеріалу передують самостійні спостереження за явищами природи, попередні дослід, вивчення фактичного матеріалу тощо. У Павлівській школі існував Клуб Допитливих, де найбільш розвинені вихованці читали доповіді й повідомлення про досягнення науки та техніки, проводилися теоретичні «змагання». Доповіді викликали нові запитання, пробуджували інтерес до знань учня.

Велику роль у вихованні мотивації пізнавальної діяльності та інтелектуального розвитку молодших школярів В.О. Сухомлинський надавав гуртковій роботі. Він підкреслював, щоб запалити пізнання – це означає досягти того, щоб думка злилася з почуттями людської гідності. Шлях до цього душевного стану він вбачав в дієвості, активності знань. Пробудження байдужості, порятунку від розумової інертності він бачив у тому, щоб учень у чомусь виявив свої знання, виявив себе, свою особистість у діяльності інтелекту.

В.О. Сухомлинський розумів, що чим більше в духовному житті учнів буде читання,

гурткової роботи, тим легше даватимуться обов'язкові завдання. У Павлівській школі була невелика кімната «джерела знань», де панувала розумна праця рук, самодіяльність і творчість. У цій кімнаті були моделі машин та механізмів, малюнки з історії, уривки з художніх творів, які примушували дітей шукати, досліджувати взаємодії. Важливе місце займала тут систематизація.

В.О. Сухомлинський був також переконаний, що найсильнішим, наймогутнішим стимулом, який спонукає дитину до свідомості старанної розумової праці, є оприлюднення її розумової діяльності, облагородження й бажання принести радість дорогим, рідним – мамі, татові.

На думку В.О. Сухомлинського, навчання повинно міцно пов'язуватися з багатогранною грою розумових і фізичних сил. Неможна уявити повноцінного щасливого дитинства без того, щоб трудова діяльність не одухотворювалася радісним, хвилюючим почуттям, підкреслював він. Саме в процесі фізичної праці формуються найважливіші якості розуму вихованців: допитливість, любов до знань, гнучкість думки, яскравість уяви. Він підкреслював, що розумова праця на уроках стає бажаною, захопливою, розвиває і збагачує за умови, якщо в житті дитини є одухотворена думка фізичної праці. Дітей слід оточити атмосферою трудового захоплення.

В.О. Сухомлинський підкреслював, що нема й бути не може абстрактного учня, до якого можна було б прикласти механічно всі закономірності навчання й виховання. Мистецтво й майстерність навчання та виховання полягає в тому, щоб розкривши сили й можливості кожної дитини, дати їй радість успіху і розумової праці. А це означає, що в навчанні має бути індивідуалізація – і в змісті розумової праці (характері завдань), і в часі. Так наприклад, при вивченні математики педагог добирає задачі для кожного учня. Один учень розв'язував за урок три задачі, другий – ледве одну, третій – і однієї не довів до кінця. Діти навчилися розв'язувати задачі в загальному вигляді без дій над числами. Вони розуміли задачу, вміли сприйняти її як єдине ціле, бачили взаємозв'язки і взаємозалежності. Потім В.О. Сухомлинський поступово почав уводити буквені позначення величин, і роздуми над задачами стали ще цікавішим.

У своїй педагогічній практиці В.О. Сухомлинський часто звертався до джерел народної педагогіки, зокрема, до народної дидактики. У народній дидактиці методи і

прийоми навчання мають психолого – педагогічний вплив на особистість, зумовлюють виховання мотивації навчальної діяльності.

Народна педагогіка знає сотні аналогічних задач – загадок, задач – жартів, задач – казок. До них у дітей великий інтерес, водночас вони розвивають логіку мислення кмітливість, допомагають скоріше засвоїти навчальний матеріал.

В.О. Сухомлинський постійно розвивав і збагачував найкращі традиції народної педагогіки. Він постійно у своїх творах, а також у практичній навчально – виховній роботі використовував такі перлини творчості, як прислів'я, приказки, народні афоризми, етичні повчання, задачі на кмітливість.

В.О. Сухомлинський підкреслював, що успіх у навчанні – єдине джерело внутрішніх сил дитини, які породжують енергію для подолання труднощів, бажання пережити хвилюючі інтелектуальні почуття радості пізнання. Оцінка в початковій школі, на його думку, повинна мати оптимістичне життєрадісне начало. Він упевнений, що майже ніколи не буває так, щоб дитина не хотіла вчитись, їй хочеться вчитись, та вона не вміє, не може зосереджуватися, примусити себе працювати. Спочатку він ставив оцінки за позитивні результати.

В.О. Сухомлинський радив учителям ніколи не поспішати із виставленням незадовільної оцінки. Оцінка лише тоді стає стимулом, на його думку, коли спонукає до активної розумової праці, коли стосунки між учителем та учнем побудовані на взаємній довірі й доброзичливості, коли вчитель вміє поважати дитяче незнання.

Аналіз цієї проблеми дає можливість зробити висновок, що педагогічні ідеї В.О. Сухомлинського використовуються і сьогодні в шкільній практиці вчителями початкової школи у вихованні та навчанні молодших школярів. Проте кінцеві результати виховної та навчальної роботи сучасної школи свідчать, що проблема мотивації навчальної діяльності учнів початкової школи потребує подальшого дослідження у навчанні та вихованні підростаючих поколінь у контексті з багатою спадщиною В.О. Сухомлинського, що є внутрішнім переконанням автора цієї статті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Коротяєва Б.І. Методи навчальної діяльності учнів / Б. Коротяєва. – К: Рад. школа, 1971.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти томах / Ред. кол. Дзевєрін А.Т. (гол.) та інші. – К.: Рад. школа, 1979. – Т. 1-5.